

Adalet Kavramının Felsefi Temelleri: İdeal ve Pragmatik Yaklaşımların Analizi

Philosophical Foundations of the Concept of Justice: An Analysis of Ideal and Pragmatic Approaches

AHMET EMRE DAĞTAŞOĞLU

Trakya University

Received: 28.10.2025 | Accepted: 10.03.2026

Abstract: This study examines the concept of justice, one of the most vibrant topics of debate in the history of thought, from a philosophical perspective. To resolve the conceptual confusion arising from differing interpretations in the literature, justice is analyzed within the framework of two fundamental approaches, “ideal” and “pragmatic,” and the strengths and limitations of both are discussed comparatively. The ideal approach treats justice as a universal and immutable value independent of human beings and social conditions. This stance is functional for generating meaning and establishing normative stability; however, it makes adaptation to changing circumstances more difficult. By contrast, the pragmatic approach evaluates justice as a relative phenomenon shaped by social and political contexts, thereby providing flexibility in adapting to change; yet it falls short in producing fixed/enduring values. The study also addresses the etymological dimensions of “justice” by relating it to the notions of “equilibrium” and “order,” arguing that justice is a state of equilibrium made possible within order. It then illustrates, with examples, the importance of these justifications in resolving ambiguities in the literature and contends that, given the dynamism of contemporary conditions, the pragmatic approach offers a more accurate framework. Finally, the article indicates the ways in which the arguments presented can provide a foundation for subsequent academic studies.

Keywords: Justice, equilibrium, order, value, pragmatism.

Giriş

Adalet, düşünce tarihi boyunca farklı disiplinler tarafından çok çeşitli biçimlerde ele alınıp incelenmiş ve günümüz de dahil olmak üzere hiçbir dönemde güncelliğini yitirmemiş konulardan birisidir. Uzun tarihsel serüveni içerisinde bu mesele hakkında birçok farklı yaklaşım ve fikir ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla detaya inildiğinde bunları sınıflamak ve nüanslarını ortaya koymak oldukça zordur. Farklı disiplinlerin konuyu kendi alanlarının gerekleri ve doğası doğrultusunda temellendirip detaylandırmaları söz konusu zorluğu bir kat daha arttırmaktadır. Bu nedenle olsa gerek adaletle ilgili ayakları yere basan, net görüşler edinmek zorlaşmakta ve birçok alanda bu konuyla ilgili kafa karışıklığı oluşmaktadır. Oysaki adalet siyasal, sosyal, ekonomik sistemler başta olmak üzere insanı ilgilendiren her alanda yansımaları olması ve hayatı doğrudan etkilemesi nedeniyle göz ardı edilebilecek bir mesele değildir. Kafa karışıklığını giderebilmenin en etkili yollarından birisi tek tek disiplinlerin temellendirmelerine eğilmeden önce kavramın felsefi analizini yapmak ve buna bağlı olarak düşünce tarihindeki yaklaşımların nasıl tasnif edilebileceğini genel bir çerçevede ortaya koymaktır. Böylelikle farklı yaklaşımlara sahip kişilerin aynı fikirde olmasalar da bildirişimde bulunmaları kolaylaşacak, ayrıca disiplinlerin terminolojilerindeki nüanslar daha anlaşılır hale gelecek, sonuç itibarıyla kavramla ilgili kafa karışıklığı belli ölçülerde giderilebilecektir. Bu çalışmanın amacı, düşünce tarihi boyunca adalet konusunda ileri sürülmüş görüşleri “ideal” ve “pragmatik” yaklaşımlar olmak üzere iki ana başlıkta sınıflayarak bunların mahiyetini ortaya koymak, ardından etimolojik verileri de dikkate alarak adaletin “denge” ve “düzen” kavramları üzerinden felsefi analizini yapmaktır. Söz konusu analiz neticesinde adaletle ilgili karmaşanın nereden kaynaklandığı tespit edilecek ve çözüm önerileri sunulacaktır.

1. İdeal ve Pragmatik Adalet Anlayışları

Düşünce tarihine genel bir perspektiften bakıldığında adalet hakkındaki tartışmaların çeşitli biçimlerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Örneğin Peter T. Manicas modern döneme kadar teveccüh görmüş olan Platon ve Aristoteles geleneğinin adalet tanımı ile modern dönemde karşımıza çıkan liberal adalet teorileri arasında ayrım yapmakta ve ilkinde hem kurumların hem de adaletin doğal olduğu kanaatinin hakim olmasına rağmen ikincisinde her ikisinin de insan elinden çıktığının düşünüldüğünü

vurgulamaktadır (Manicas, 2017, ss. 266-267). Amartya Sen, Hobbes, Locke ve Rousseau geleneğinin adalet konusundaki yaklaşımını “transandantal kurumlaştırma” (transcendental institutionalism) şeklinde, Adam Smith, Condorcet, Bentham ve J. S. Mill geleneğinin temsil ettiği yaklaşımı ise “sosyal gerçekleştirme” (social realizations) ya da “gerçekleştirme odaklı” (realization-focused comparison) olarak adlandırmaktadır (Sen, 2009, ss. 5-7). Hans Kelsen adaletle ilgili tartışmaları metafizik-dini ve akılcı yaklaşımlar olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırırken (Kelsen, 1973, s. 11), Matthew Festenstein ideal ve ideal olmayan adalet teorilerinden söz etmektedir (Festenstein, 2017, s. 99). Jon Elster ise adaletle ilgili çalışmaları “betimleyici”, “açıklayıcı” ve “normatif” olmak üzere üç başlıkta incelemekte, betimleyici yaklaşımların adalet hakkındaki algıyı tanımlamayı amaçladığını, açıklayıcı yaklaşımların betimleyici çalışmaların bulgularını ele aldığını, normatif yaklaşımların ise adaletin herkes için geçerliliği savunulabilecek tanımına ulaşmaya çalıştığını vurgulamaktadır (Elster, 2003, s. 81).

Yukarıda kısaca değinilen ayrımlar ve bunlara benzeyen diğer tüm çalışmalar ufuk açıcı olmakla birlikte mesele felsefi bir cihetten değerlendirildiğinde tüm tartışmaların iki ana başlık altında sınıflandırılabilirliği görülmektedir. Bu iki ana başlıktan ilki ve en yaygın karşımıza çıkanı adaleti siyasal ve toplumsal düzenlerden bağımsız bir değer olarak gören, dolayısıyla herkesi bağlayan bir adalet kavramının bulunduğunu savunan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre adalet ve benzeri değerler diğer tüm konuların kendilerine göre şekillendirilmesi gereken nirengi noktalarını oluşturmaktadır. Bu yaklaşımı “ideal adalet anlayışı” olarak isimlendirmek mümkündür. Diğer başlık altında sıralanan görüşlerin ortak noktası ise adaletin sosyal kurumlar içerisinde şekillenen yapay bir değer olduğunu, bu anlamda geri kalan her düzenin ve kurumun kendisine göre şekilleneceği bağımsız bir adalet kavramından bahsedilemeyeceğini savunmalarıdır. Bu yaklaşım da pragmatik adalet anlayışı olarak isimlendirilebilir. Her iki ana başlık altında da birbiriyle çatışan, bazı noktalarda uyuşup bazı noktalarda ayrışan çok çeşitli görüşler mevcuttur. Ancak konuyla ilgili tartışmalarda bu iki temel yaklaşım arasındaki ayrımların sıklıkla gözden kaçırılıp yeterince dikkate alınmadığı ve bunun neticesinde teorik tartışmalarda kafa karışıklığının ortaya çıktığı görülmektedir. Bir kampta bulunan görüşler nüanslarda

tartışma yaşayabilecek olsa da ana fikirde örtüşmektedirler. Oysaki bu iki ana başlık arasındaki ayrım bir nüanstan çok uçurumu andırmaktadır, zira söz konusu yaklaşımların tasavvur ettikleri dünyalar birbirlerinden bütünüyle farklıdır. Bu nedenle öncelikle konunun net bir biçimde açıklığa kavuşturulması, ardından adalet kavramının analizinin yapılması kaçınılmaz bir hal almaktadır.

İlk olarak ideal adalet anlayışını ele alacak olursak bunun iki biçiminden söz etmek mümkün görünmektedir. Bunlardan ilki Platonik anlamdaki ideal adalettir ve buna göre adalet tüm düzenlerden bağımsız, kuşatıcı bir özelliğe sahiptir. En güzel örneği de yine Platon'un *Devlet* diyalogunda bulunmaktadır. Augustinus'un *Tanrı Devleti* başta olmak üzere diğer bütün ütopyalar da bunun diğer örneklerini teşkil etmektedir. İdeal adalet anlayışının ikinci türü ise önce Aristoteles'te karşımıza çıkan ve düşünce tarihinde birçok başka örneği bulunan anlayıştır. Bu anlayışa göre Platonik anlamda idealar kabul edilebilir değildir ancak doğal bir düzenin varlığı Antik Yunan düşüncesinin temel düsturlarındandır (Aytaç, 2014, ss. 20-21), adalet de bu doğal düzenin içerisinde şekillendiğinden herkesin uyması gereken bir norm halini almaktadır. Örneğin Aristoteles "insan hakları da bir yerden bir yere değişiklik gösterir çünkü her yerde farklı bir siyasal rejim vardır. Ancak doğal ve en iyi olan, sadece bir tanedir" (Aristoteles, 2017, [1135 b], s. 119) tespitini yapmakta, düzenlerden sadece birisinin en iyi düzen olabileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Platonik bir adalet ideası olmamakla birlikte insanın içinde yaşadığı doğal bir düzen vardır ve her şeyi şamil bu düzenin gereği olarak geçerli olduğu iddia edilebilecek tek bir adalet anlayışı bulunmaktadır.

Antik Yunan'da karşımıza çıkan ve genel kabul gören bu düsturun tek güçlü istisnasını Sofistlerin yaklaşımları oluşturmaktadır, zira onlar "doğal" ve "yapay" ayrımı üzerinden "dil, görenek ve yasa gibi insan kurumlarının büyümlü tabular niteliğini taşımadıkları, tam tersine insan tarafından yapıldıkları, doğal değil uylasım sal oldukları öğretisini formülleştirmişler ve aynı zamanda, onlardan bizim sorumlu olduğumuzu da ısrarla belirtmişlerdir" (Popper, 2010, s. 242). Dolayısıyla hem kurumlar hem kavramlar hem de değerler insan elinden çıkma yapay unsurlardır ve bu anlamda zorunlu değil, olumsaldırlar. Onların kültürel meseleleri "yapay" ve "doğal" ayrımı üzerinden tartışmaya açmaları, kendilerinden asırlar sonra felsefenin merkezinde

yer alacak bir sorunu, oldukça erken bir dönemde son derece berrak biçimde tespit etmiş olmaları bakımından dikkate değerdir. Ancak onların dillendirdiği bu görüş düşünce tarihinin genelinde hakim olmamış, uzun süre gölgede kalmıştır.

İdeal adalet anlayışının Aristotelesçi formülasyonu oldukça ikna edicidir ve değişen paradigmalara rağmen kendisine çeşitli görüşler içerisinde uygulama alanı bulmuştur. Örneğin sözleşme temelli devlet anlayışlarının ortaya çıktığı modern dönemde bile adaletin bu ideal boyutu hem Hobbes'ta hem Rousseau'da Antikçağ'daki formülasyonu ile olmasa bile var olmaya devam etmiştir. Hobbes adaletin “aklın bir kuralı ve dolayısıyla bir doğa yasası” (Hobbes, 2007, s. 108) olduğunu ileri sürmekte, Rousseau da benzer bir biçimde “kuşkusuz, yalnız akıldan çıkan evrensel bir adalet vardır” (Rousseau, 2013, s. 34) tespitini yapmaktadır. Hatta bu geleneğin bir takipçisi olarak görülen çağdaşımız John Rawls'un temel görüşleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Zira o da Platonik anlamda ideal bir adalet anlayışını benimsememekle birlikte, “bilgisizlik peçesi”, “insanın rasyonel bir varlık oluşu” gibi düsturlardan hareketle adaletin hakkaniyet olarak belirlenebileceğini, belli ilkeler doğrultusunda adil olanın tespit edilebileceğini ve toplumların da buna göre dizayn edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Rawls'a göre insanlar toplumdaki konumlarını, yetilerinin ne olacağını, hangi sınıfa dahil edileceklerini bilmeden adalet ilkelerini belirlerlerse kendi lehlerine tercihte bulunamayacak, aksine nasıl bir durumda olacaklarını bilmediklerinden en dezavantajlı kişinin de lehine olabilecek koşulları tercih edeceklerdir. Adaletin ilkeleri böyle bir bilgisizlik peçesi altında belirlendiğinde herkes için geçerli sonuçlara varılabilecektir (Rawls, 1999, ss. 11-12, 17, 118 vd.).

Detayda farklar ortaya çıkmasına, hatta bazı noktalarda ciddi çatışmalar bulunmasına rağmen ideal adalet anlayışının hakim olduğu bu düşünür ve geleneklerde ortak nokta, düzenlerin bir adalet idealine ya da kavramına dayanılarak kurgulanması gerektiği fikridir. Düzen kavramının önemine çokça vurgu yapan Rawls bile bu konuda bir istisna oluşturmamaktadır. Bu durum da ideal adalet anlayışının ne kadar güçlü bir yanı bulunduğunu göstermektedir.

Pragmatik adalet anlayışı ise tamamen farklı özelliklere sahiptir. İnsanların günlük hayatlarındaki uygulamalarında pragmatik adalet anlayışı

daha çok yer etmesine rağmen adalet konusundaki teorilerde kendisine oldukça az yer bulmaktadır. Oysaki bu görüşü savunan düşünürlerin çok güçlü argümanları olduğu görülmektedir. Kâmil ilk örneğini David Hume'da bulduğumuz bu yaklaşıma göre adalet, insanların olabildiğince çok fayda sağlamasını mümkün kılan yapay bir erdemdir, bu nedenle hem çağdan çağa hem de toplumdan topluma değişebilmektedir. Örneğin David Hume kimi erdemlerin insanlığın durum ve zorunluluklarından doğduğunu, bu anlamda yapay olduğunu vurgulamakta (Hume, 2007, s. 307; [3.2.1, 477]) ardından “adalet ve adaletsizlik duyusunun doğadan türemediğini, aksine zorunlu biçimde eğitimden ve insanların uzlaşımından yapay olarak ortaya çıktığını kabul etmeliyiz” (Hume, 2007, ss. 311, 341; [3.2.1, 483], [3.2.6, 532]) tespitini yapmaktadır. Başka bir eserinde de adalet kurallarının belli bir devlette, şartlara göre fayda sağlamak amacıyla ortaya çıktığını savunmaktadır (Hume, 2019, s. 47 [3.1]). Dolayısıyla adaletin temelinde fayda sağlama amacı bulunmakta, bunun da kökeninde insanın bencilliği yatmaktadır, zira ona göre “bencillik (self-interest) adaletin tesisinde temel motivasyondur” (Hume, 2007, ss. 320-321, 342; [3.2.2, 499-500], [3.2.6, 533]) Bunun için de kamusal faydanın teşvik edilip desteklenmesi gerekmektedir, çünkü insan kamusal faydayı sağlamadıkça ihtiyaçlarını ve bencil tutkularını gideremez (Hume, 2019, s. 47 [3.2]).

Adalet kavramını detaylı biçimde tartışmaya açmasalar da pragmatist düşünürlerin de benzer bir yaklaşımı benimsedikleri söylenebilir. Onların görüşlerini yerli yerince kavrayabilmek amacıyla epistemolojik yaklaşımlarına kısa da olsa değinmekte fayda vardır. Pragmatist düşünürlerin ortaklaştıkları temel hususlardan en önemlisi klasik felsefi yaklaşımlardaki hakikat anlayışına epistemolojik açıdan yönelttikleri eleştiridir. Bu eleştiriye göre değişmeyen, herkese şamil ideal bir hakikat bulunmamaktadır. Onların nazarında doğru ya da hakikat, hayatın akışı içerisinde, şartlara ve bağlama göre şekillenmektedir (Capps, 2011, s. 86). Şartlar ve bağlam değiştiğinde hakikat olarak değerlendirilen şeyler de değişebilmektedir. James'in belirttiği üzere doğru ya da hakikat dediğimiz şey araçsal olduğu, başka bir deyişle kullanışlı olduğu ölçüde geçerlidir (James, 1922, ss. 57-58). Bu hakikat anlayışından çıkan sonuca göre “bir fikrin anlamı, onun pratik sonuçlarının işlevidir” (Capps, 2011, s. 83). Dolayısıyla epistemolojik açıdan bağlam-salcı bir yaklaşımı benimsedikleri görülmektedir. Yunanca “oluş”, “iş”,

“vuku bulma” anlamlarına gelen “pragma” (πράγμα) ve “eylem” ya da “işe uygunluk”, “etkin”, “müessir”, “basiretli” gibi anlamlar taşıyan “pragmatikos” (πραγματικός) kelimelerinden türetilmiş olan “pragmatizm” teriminin kendisinde de bu epistemolojik yaklaşımın nüveleri bulunmaktadır (Liddell vd., 1996, ss. 1457-1458). Şöyle ki, kelimenin kökeninde saklı anlamlara baktığımızda William James’in de işaret etmiş olduğu üzere “pragmatizm” in iş ve eylemleri basiretle gerçekleştirmekle ilgili olduğu yorumu yapılabilir (James, 1922, s. 46). Colin Koopman’ın deyimiyle “pragmatist felsefe sıklıkla ideal ilkelere bağlılıktan ziyade meselelerin üstesinden gelinebilirliğine vurgu yapmasıyla karakterize edilmektedir” (Koopman, 2017, s. 179). Bu etimolojik kökenin önemi epistemolojik, siyasi, ahlaki tüm çabalarımızın iş ve oluş içerisinde şekillendiğini, dolayısıyla bağlamın ve koşulların önemli olduğunu zımnen belirtmesidir.

Burada akla pragmatistlerin göreceli bir yaklaşıma sahip olup olmadıkları sorusu takılabilir. Pierce’ün “araştıran herkes tarafından kesin biçimde kabul edilmesi mukadder görüşleri doğru ve bu fikirde temsil edilen nesneyi de gerçek olarak telakki ediyoruz” (Peirce, 1986, s. 273) tespiti sanıldığı türden bir görecelik olmadığını göstermektedir. Pragmatist yaklaşımın idealizmden de aynı ölçüde uzak olduğunun altını çizmek önemlidir. Çünkü Pierce aynı yerde gerçekliğin soyut tanımlar olmadığını, aksine onun bizden bağımsız bir yapıda olduğunu vurgulamaktadır (Peirce, 1986, ss. 273-274). Dolayısıyla dış dünyadaki nesnelerin gerçekliğinden şüphe duymanın ya da onların kaynağının bizim kavramlarımız olduğunu düşünmenin anlamı yoktur. Ayrıca pragmatistler öznel arası bir dünyada yaşadığımızı, zihnin bu dünyada şekillendiğini ileri sürmektedirler; onlara göre “zihin, ‘dünyanın içindedir’, öznel arası ya da zihinli varlıkların kafasının içinde değil” (Pihlström, 2011, s. 57). Dolayısıyla pragmatizm, insanın yaşadığı çevreyle olan bağına dikkat çekmekte ve hem kültürel hem de antropolojik bağlamlara önem atfetmektedir. Bunun neticesinde bir konu hakkındaki en işlevsel ve doğru fikir tek bir kişinin yargılarına değil, toplumsal yapının ve kültür ortamının özelliklerini de dikkate alarak olabildiğince çok sayıda araştırmacının ulaştığı sonuçlara göre belirlenebilir. Ancak çağ ve şartlar değiştikçe doğruların da değişeceği gözden uzak tutulmamalı, her dönemi ve herkesi bağlayan bir hakikat bulunduğu zannı merkeze alınmamalıdır.

Pragmatistlerin hakikat hakkındaki görüşleri ve yukarıda kısaca açıklanan epistemolojik duruşları siyasi, ahlaki ve içtimai hayatta da belirleyici rol oynamaktadır. Zira her şey şartlara göre, bağlama dikkat edilerek belirleniyorsa “adalet”, “iyilik”, “güzellik” vs. gibi konularda da her zaman ve her toplumda geçerli, tüm sistemlerin kendilerine göre kurgulanması gereken ideal değerler olduğu iddia edilemez. Dewey de bu bağlamda “iyi hakkındaki bütün ilke ve inançlar hipotezler olarak görülecek ve bunlar katıyen değişmez şeyler gibi değerlendirilmek yerine onlar vesilesiyle gerçekleştirildiğimiz eylemlerimizin yarattığı sonuçlar üzerinden sınanıp doğrulanan zihinsel araçlar olarak telakki edileceklerdir” (Dewey, 1929, s. 277) tespitinde bulunmaktadır. Öyleyse “adalet” de yaşamın akışı içerisinde hem şartlara hem de bağlama göre belirlenmektedir ve her dönemde geçerli ideal bir değer değil, aksine şartlara göre belirlenen bir oluş biçimidir. Eric Thomas Weber de bu bağlamda “adalet, eğer yaygın olacaksa, öncelikle bir uygulamadır, davranışlarla oluşturulmuş bir şeydir, ideal koşullar altında üzerinde anlaşılmış bir kavram değildir” (Weber, 2010, s. 44) tespitinde bulunmaktadır. Nejat Doğan’ın konuyla ilgili aşağıdaki tespitleri de meseleyi daha anlaşılır kılmaktadır.

...pragmatistlere göre bir kavramın anlamı, bir olayda, bir harekette veya bir denemede ortaya çıkar. Bir kavram hakkında ne düşündüğümüzün, ne tasarladığımızın önemi pek yoktur; o kavramın anlamı gerçek yaşamda, yani bireyin çevresi ile olan ilişkilerinde belirecektir. (Doğan, 2003, s. 84).

Hemen fark edilebileceği üzere idealist ve pragmatist yaklaşımlar çok farklı temellere sahiptirler, dolayısıyla vardıkları sonuçlar da yukarıda belli bağlamlarda gösterildiği gibi birbirleriyle uyuşmamaktadır. Ancak mesele- nin karmaşıklaşmasının nedenlerinden birisi bu iki yaklaşımın da güçlü ve zayıf yönlerinin bulunmasıdır, zira ikisinin de güçlü ve zayıf yanlarının bulunması birini tercih edip diğerini göz ardı etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle iki görüş de hem toplumsal düzlemde hem bireysel uygulamalarda kendilerine yer bulmakta, bazen birisi bazen diğeri tercih edilmekte, bunun neticesinde de çelişkiler doğmaktadır. Bu çelişkileri gidermek ve tercih yapabilmek için çok tutarlı bir muhakeme silsilesi takip etmek gerekmektedir. Konunun daha net anlaşılabilmesi bakımından bahsi geçen güçlü ve zayıf yönlerin ortaya konup detaylandırılması faydalı olacaktır.

Önce ideal adalet anlayışından başlayacak olursak dikkatimizi celbeden ilk husus bu anlayışın insana sağladığı bir konfor alanı bulunmasıdır. Şöyle ki, Takiyettin Mengüşoğlu'nun belirttiği üzere “insan kendi hayatının akışında bir anlam görmediği zaman, korkunç bir durumun içine fırlatılmış olur; o, varlıkla olan bütün bağlarını kopmuş görür. Böyle bir durumda insanın daha fazla yaşamasına olanak yoktur” (Mengüşoğlu, 2015, s. 369). Zira insan dünyayı bir düzen içerisinde göremediğinde kaosla karşı karşıya kalır ve çevresini anlamlandıramadığından bununla başa çıkamaz (Langer, 1954, s. 233). Bu açıdan insan için “yaşamdan bir anlam çıkarmak, yaşama bir biçim ve düzen kazandırmak dürtüsü, belli ki, daha bildik biyolojik gereksinimler kadar gerçek ve ivedidir” (Geertz, 2010, s. 167). İnsanın anlam inşa etme çabasının sonuç vermesini mümkün kılan en önemli unsurlardan ilki adalet, iyilik, güzellik, kötülük vs. gibi konulardaki sabitelerdir. İdeal yaklaşım bu sabiteleri insana sunmakta, dolayısıyla kendisine sınırları net bir dünya inşa etmesini mümkün kılan araçları sağlamaktadır. Bu özellikleri sebebiyle ideal adalet anlayışı değişimin yavaş olduğu sanayi devrimi öncesi geleneksel toplumlarda işlevsel bir araç olarak iş görmüştür.

Ancak hızın her geçen gün arttığı ve değişimin baş döndürücü bir nitelik kazandığı çağımızda ideal anlayış konfor alanı sağlamaktan çok, zaman zaman travmalar yaratan bir engele dönüşmüş durumdadır. Zira çağımızın koşullarını çok önceden fark edip yerinde tespitler yapan Nietzsche'nin belirttiği üzere bu değişim içerisinde ideal kavramlarla düşündüğümüzde fikirlerimiz köhneleşmeye başlar ve hayatın akışına aykırı bir hal alırlar (Nietzsche, 2004, ss. 57-61; Nietzsche, 2010, ss. 50-51, 60-62, 75). Örneğin *Böyle Buyurdu Zerdüş*'te sabit fikirlerin soba başında pinekleyenler için iyi bir teselli olduğunu vurgulamakta (Nietzsche, 2020, s. 183), başka bir eserinde ise “erdemlerimiz tez ayaklı olmalı, dans etmeliler/Homeros'un dizeleri gibi gelmeli ve gitmeliler” (Nietzsche, 2019, s. 27) dizeleriyle değerlerin sürekli dönüşmesi gerektiğini belirtmektedir. Günümüzde hızla değişen şartlar nedeniyle Nietzsche'nin fikirlerinin daha da dikkat çekici hale geldiği iddia edilebilir. Zira sanayi devrimi öncesi, değişimin çağımıza nazaran çok yavaş olduğu dönemlerde avantaj sağlayan ideal yaklaşım çağımızda dezavantaja dönüşmeye başlamıştır. Çünkü ideal yaklaşım düşünsel kodlarımızda hala güçlü biçimde yaşamasına rağmen hayat hızla değişip dönüşen başka bir

mecrada akmakta, bu durum da fikir-eylem birliğini bozan kültürel bir şizofreni şeklinde zuhur etmektedir (Shayegan, 2002, ss. 41-54, 59-70).

Geleneksel kültürlerde pek karşılaşmadığımız, ancak modern dönemde yavaş yavaş dillendirilmeye başlanan, çağımızda ise daha ciddi biçimlerde düşünülmesi icab eden pragmatist yaklaşım değişim ve dönüşümlere adapte olmamızı sağlayan bir özellik taşıması bakımından daha avantajlı konumdadır. Çünkü yukarıda gösterilmiş olduğu üzere bu yaklaşıma göre adalet ideal bir değer olmayıp hayat içerisinde şekillenen yapay bir değerdir ve bu özelliği sayesinde çağdan çağa değişen şartlar doğrultusunda adalet de değişime uğrayabilmektedir. Bu avantajlı yanına rağmen zayıf olduğu bir yanı da bulunmaktadır. Şöyle ki, pragmatist yaklaşım ideal yaklaşımdaki sabitelerden yoksun olması nedeniyle insanın anlam inşa etme çabalarını zorlaştırmakta, dolayısıyla hem nirengi noktaları arama arzusunu boşluğa düşürmekte hem de adalet duygusunu ideal anlayışlarda olduğu kadar güçlü tatmin edememektedir. Bu durumda hangi yaklaşımın tercihe şayan olduğuna karar vermek zor görünmektedir. Karar verebilmek için konunun kavramsal olarak biraz daha detaylandırılıp temellendirilmesi elzemdir. Bu amaçla şimdi adalet kavramının analizini yapmak, ortaya konulan kavramsal bağlar neticesinde bir sonuca varmak daha isabetli olacaktır.

2. Adalet, Denge ve Düzen Kavramları Arasındaki İlişki

Sözlüklerde “hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk” (Eren vd., 1988, s. 13) ya da “hak ve hukuka uyma, herkesin hakkını gözetme, doğruluktan ayrılmama, hakkaniyet” (Ayverdi, 2010, s. 10) gibi birbirine benzer şekillerde tanımlanan “adalet” kavramının bu tanımları felsefi bir düşünme açısından tatmin edici olmaktan uzaktır. Şöyle ki, bu tanımın tatmin edici ve anlamlı olabilmesi için “hakk”ın, “hukuk”un ve “doğruluk”un ne olduğunun net biçimde ortaya konması gerekmektedir. Oysa yine sözlüklerde bu kelimelerin anlamlarına bakıldığında yapılan tanımların ya birbirlerine göndermeler içerdiği ya da yukarıda verilen tanımlara açıklık getirmediği görülür. Dolayısıyla yapılması gereken, adalet ve onunla ilgili kavramlar üzerine sözlüklerde söylenenlerin ötesine geçebilmektir. Bu amaçla Arapça olan “adalet” kelimesinin etimolojik kökenlerine bakarak başlamak işlevsel olabilir. Adaletin hem günlük dilde hem de teknik alanlarda kullanılan en yaygın anlamlarından birinin “denge” olduğu görülmektedir (İbn Manzur, 1882, ss. 2838-2840; el-Fîrûzâbâdî, 1998, s. 1030). Bu kavramın

“deveye yükletilen iki yük arasında denge sağlama ... hayvana vurulan iki yük dengi arasında eşit ağırlık sağlama, yük denklemleri dengeye getirme” (Eyuboğlu, 2004, s. 9) türünden anlamları da bu etimolojik kökeniyle tutarlıdır. Denge ise ancak bir düzende mümkündür, zira düzenin bulunmadığı bir halde dengeden bahsetmek mümkün değildir. Hedley Bull da konuyla ilgili olarak “vakıa odur ki, hangi türden olursa olsun adalet ancak bir düzen bağlamında gerçekleştirilebilir” (Bull, 2012, s. 83) tespitinde bulunmaktadır. Düzen ise “soyut ve somut nesnelerin bir sıraya, bir hedefe, bir amaca göre sıralanmış hâli” (Eren vd., 1988, s. 425) olarak tanımlanabilir. Buna bağlı olarak adaletin bir denge durumu olduğu, dengenin ise bir düzen içinde vuku bulmasından ötürü söz konusu düzendeki dengeyi bozmayan ya da sağlamlaştıran eylemlerin adil olarak tanımlandığı, dengeyi bozan eylemlerin ise zulüm olarak değerlendirildiği iddia edilebilir.

Adaletle ilgili yukarıdaki iddia bir dizi soruyu beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, “‘denge’ ne anlama gelmektedir, her denge durumunun adaletle işaret ettiği söylenebilir mi, denge bir düzende mümkün olabileceğine göre tüm düzenlerden daha çok tercihe şayan tek bir düzen mümkün müdür yoksa çeşitli düzenlerin bulunması sebebiyle farklı adalet anlayışlarının her birinin kendi içerisinde değer taşıdığı mı düşünülecektir?” gibi sorular yanıt beklemektedir. Bu soruların sırasıyla cevaplandırılması adalet meselesindeki tartışmaların netleşmesini sağlayacaktır.

“Denge”yi “bir cismin, kendisine tesir eden kuvvetlerin ve bunların momentlerinin toplamının sıfır olması sonucunda sükûnette (hareketsiz) kalması ... sâhip olunan nitelik ve niceliklerin uyumu sonucu sürekli ve tabii durumun, âhenkli düzenin bozulmadan devam etmesi” (Ayverdi, 2010, s. 268) şeklinde tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla denge ahenkli bir bütünün sürekli biçimde durağan olma durumuna işaret eder, tıpkı bir hayvana vurulan yükün iki tarafının da dengede durması nedeniyle durağan olması gibi. Ancak durağan olma durumunun sadece eşitlikle aynı anlamı taşıdığı düşünülmemelidir; zira birbirine eşit olmayan ağırlıkların aynı hizada olmasa da durağan bir biçimde dengede durduğu düzeneklerde eşitlik değil ama durağan olma durumu söz konusudur. Dolayısıyla eşitliğin olmadığı bir düzenekte de denge bulunabilir. Bu anlamda eşitlik ve adalet arasında ilişki olmakla birlikte bunlar birbirinin yerine geçebilecek ya da birbirlerini tanımlarken kullanılabilecek kavramlar değildirler.

Peki her denge durumunun adaletle ilişkilendirilebileceği iddia edilebilir mi? Burada karşımıza adaletle ilgili yukarıda belirtilen iki ana görüşten kaynaklı bir yol ayrımı çıkmaktadır. Şöyle ki, adaletin hem sosyal ve siyasal düzenlerden hem de insandan bağımsız bir değer olduğu görüşünü savunan yaklaşımlar için her denge durumunun adaletle işaret ettiği iddiası kabul edilebilir değildir. Çünkü adalet bir değer olarak o dengenin nasıl kurulması gerektiğini dışarıdan belirlemekte, hatta bunu zorunlu kılmakta yahut da Antik Yunan düşüncesinde olduğu gibi bizzat o düzenle var olmaktadır. Oysa adaletin sosyal ve siyasal düzenlerden türeyen ya da hayatın içerisindeki pratikler neticesinde şartlar doğrultusunda belirlenen yapay bir değer olduğunu savunan yaklaşımlara göre denge durumlarının adaletle örtüştürülebileceği görüşü kabul edilebilir bir görüştür. Örneğin ilk yaklaşıma sahip bir insan Batı Ortaçağı'nda hakim olan sınıfsal yapıyı ve onun hem toplumsal hem siyasal hem ekonomik sonuçlarını benimsemiyorsa, söz konusu dönemdeki yapının bin sene boyunca ahenkli bir biçimde denge durumunda kalmasına rağmen adil olmadığını iddia edebilir. Oysa ikinci görüşe sahip bir insan bugün içinde bulunduğumuz şartların da ilerleyen yıllarda değişebileceğini, dolayısıyla çağımızda adil olduğunu düşündüğümüz bazı uygulamaların sonraki dönemlerde zulüm olarak değerlendirilebileceğini savunarak, denge durumunun gerçekleşmesi sebebiyle Batı Ortaçağı'ndaki yapının zamanında adil olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürebilir. Başka bir ifadeyle ilk görüş adaletin evrensel bir özellik taşıdığı savına yakın dururken, ikinci görüş adalet anlayışlarının değişen şartlar sebebiyle dönemden döneme değişebileceği savına yakın durmaktadır. Sonuç itibarıyla her denge durumunun adaletle örtüştürülüp örtüştürülemeyeceğini hangi görüşün benimseneceği belirlemektedir.

Örneğin John Rawls bu konuda oldukça net bir tavır takınmakta ve “elbette, bir durumun dengeli, hatta istikrarlı olması, onun doğru veya adil olduğu anlamına gelmez” (Rawls, 1999, s. 103) demektedir. Walzer ve eleştirmenleri arasındaki tartışma da başka bir örnek oluşturmaktadır. Şöyle ki, Walzer’a göre “adalet insan yapımıdır” (Walzer, 1983, s. 5), insan kültür üreterek anlamlı bir dünyada yaşar ve adalet de bu yaşam biçimini oluşturan yerlerde kök salar (Walzer, 1983, s. 314). Dolayısıyla farklı kültürlerde farklı yaşam biçimleri, buna bağlı olarak da farklı adalet kurguları mevcuttur. Walzer’ın yaklaşımına göre Batı Ortaçağı'ndaki yapının kendi dönemi ve

şartları dikkate alındığında adil olduğu iddia edilebilir. Tam bu noktadan hareketle Joseph H. Carens kültürel çeşitlilikten doğan farklara ne kadar yer açabileceğimizi ve farklı düzenlerden hangisinde kurgulanan adaleti makbul görüp hangisini eleştirebileceğimizi sormaktadır (Carens, 2003, s. 45). Brian Barry ise çok daha sert bir eleştiri yönelterek aşağıdaki tespitleri yapmaktadır.

Eğer bir kast, ırk veya etnik grubun üyeleri toplumlarındaki diğer insanları, doğumlarının kendilerine zenginlik, güç, eğitim, manevi üstünlük ve hoş meslekler hakkı verdiğine ikna etmeyi başarırlarsa, o zaman toplumlarında adalet bunu gerektirir. Walzer'ın açıkça söylemek istediği ama söyleyemediği şeyi, ancak Walzer'ın aforoz ettiği türden genel bir teori söyleyebilir: Adaletin belirli biçimsel özellikleri vardır ve bu önermenin evrensel geçerliliğine, bazı cahil toplumlardaki birçok insanın başka türlü düşündüğü gösterilerek meydan okunamaz. (Barry, 2003, ss. 74-75).

Yukarıdaki pasajda dillendirilen itiraz oldukça güçlüdür. Gerçekten de Walzer'ın savunduğu pragmatist üst başlığı altında sıralanabilecek çoğulcu adalet fikri bir dizi problemi beraberinde getirmektedir. Zira birbirine tamamen zıt düzenlerden kaynaklanan adalet anlayışlarının hepsinin değeri aynı mı olacaktır yoksa bunlar arasında seçim yapmayı mümkün kılan ölçütler bulmak mümkün müdür? Bu noktada pragmatist yaklaşımın benimsediği yöntem bir çıkış noktası oluşturabilir. Şöyle ki, nihai bir ölçüt belirlemek ideal bir değere baş vurmak anlamını taşımaktadır, bu pragmatist bakış açısından kabul edilebilecek bir fikir değildir. Ancak düzenler arasında seçim yapma gereği de kaçınılmaz olarak önümüzde durmaktadır. Bu durumda ezeli ve ebedi olmayan, epistemik olarak herkesi bağladığını iddia edemeyeceğimiz ama çağın şartlarına göre belirlenmiş bir ölçüt hangi düzeni tercih etmemiz gerektiğiyle ilgili fikir verebilir. Zira yukarıda belirtilmiş olduğu üzere pragmatist yönetime göre, bir konuda araştırma yapan herkesin kaçınılmaz olarak vardığı sonuç doğru olarak kabul edilmektedir, ancak bu doğruluk zamana ve şartlara göre belirlendiğinden ideal bir özellik taşımamaktadır. Bununla birlikte şartlar değişene kadar varılan sonucun doğru olduğu ve o doğru çerçevesinde yapılacak seçimin de en isabetlisi olduğu iddia edilebilir. Bu anlamda söz konusu düzenler arasında en azından içinde bulunduğumuz çağ gereği bir kıymet sıralaması yapmak mümkün görünmektedir. Ayrıca R. Anna Putnam'ın "biz pragmatistler bu suçlamaya,

adalet anlayışımızın gerektiği kadar sağlam ve aynı zamanda gözden geçirilip tashih edilebilir olduğunu söyleyerek yanıt veriyoruz” (Putnam, 2017, s. 124) tespiti tam da bu konuda bir cevap niteliği taşımaktadır.

Bu yol ayrımında iki karşıt görüşün uzlaştırılıp uzlaştıramayacağı düşünülebilir. Ancak daha önce de belirtilmiş olduğu üzere iki yaklaşım bambaşka dünya görüşlerine açılmaktadır, bu nedenle çelişki doğurmadan örtüştürülmeleri ya da kaynaştırılmaları mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu akıl yürütme süreci, geline nokta kişiye bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Hangi yoldan ilerleneceğine karar verebilmek için örnek bulabileceğimiz tek kaynak olan kültür tarihine başvurmak faydalı olacaktır. Kültür tarihi boyunca farklı düzenler var olmuş ve bu düzenlerin her birinin kendine has adalet anlayışları gelişmiştir. Aynı dönemlerde, aynı düzen içerisinde yaşayan insanlar kendi dönemlerindeki adalet anlayışının evrensel bir hakikatten kaynaklandığını, dolayısıyla düzenlerden bağımsız değişmez bir adalet olduğunu düşünmüşlerdir. Adalet ve düzenle ilgili diğer tüm değerler hakkındaki kanaatler kitlesel göçler, coğrafi keşifler, savaşlar gibi dışarıdan gelen etkiler olmadığı müddetçe sarsılmadan kalmıştır. Herhangi bir düzenin kendi varlığını denge halinde devam ettirebilmesi açısından insanların adaleti ve diğer tüm değerleri böyle idealleştirerek anlamlandırma- ları oldukça işlevseldir. Zira yukarıda belirtildiği üzere sabit nirengi noktaları bir anlam dünyası kurarken büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu nedenle olsa gerek insanlar genel olarak değerleri evrenselleştirmeye, onların bağımsız idealler olduğunu düşünmeye meyyaldirler.

Ancak kültür tarihi göstermektedir ki şartlar değiştikçe hayatın akışı da değişmekte, buna bağlı olarak düzenler ve denge durumları da farklılaşmaktadır. Bunun bir sonucu olarak önceki düzende adil olarak değerlendirilen bazı eylem ve davranışlar yeni düzende zulüm olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla yüksek bir değer olan ve denge durumu olarak telakki edilebilecek adaletin tanımı değişmemekle birlikte, içeriği büyük oranda değişmektedir. Sonuç itibarıyla bireyden bireye değil ama çağdan çağa, dönemden döneme adalet anlayışları farklılaşmaktadır, bu anlamda insandan ve düzenlerden bağımsız ideal bir adalet anlayışının olduğunu iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Pragmatik adalet anlayışının güçlü yanını oluşturan da budur; zira adalet yapay bir değer olarak telakki edildiğinde, şartlara göre gerekli değişimleri yapmak kolaylaşmakta, bunun

neticesinde insan eylemleri hayatın akışıyla ters düşmeden düzenlenebilmektedir. Böylece yukarıda bahsi geçen kültürel şizofreni ve onun beraberinde getirdiği sorunlar belli ölçülerde bertaraf edilmiş olmaktadır.

Dikkat çekilmesi gereken son bir husus vardır. O da düzen kavramıyla ilgilidir. Şöyle ki, adalet ve denge kavramları üzerinde çokça durulmuş olmasına rağmen “düzen” kavramı yeterince ele alınmamış ve adaletle ilişkisi detaylandırılmamıştır. Düzen kavramını önplana çıkaran düşünürlerin eserlerinde ise bir karmaşa olduğu görülmektedir. Örneğin bu konuyu gündeme taşıyanların başında gelen Hedley Bull, düzenin esasında adalet ve diğer tüm değerler için bir önkoşul olduğunu birçok yerde belirtmesine rağmen (Bull, 2012, ss. 7, 51, 93) eserinin bir yerinde “düzen sadece dünya siyasetinde önemli değildir, o ayrıca adalet gibi diğer amaçlardan önce gelmektedir. Ancak bundan herhangi bir durumda adalet yerine düzenin tercih edilmesi gerektiği sonucu çıkmaz” (Bull, 2012, s. 93) demektedir, dolayısıyla düzenin adaletle tercih edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak adalet zaten bir düzende mümkün olduğundan düzenin adaletle tercih edilmesi söz konusu olamaz, çünkü adaletin düzenden ayrı bir şey olduğunu söylemek adaletin düzenden bağımsız var olabildiği fikrini savunmak, dolayısıyla ideal adalet anlayışına yaklaşmak demektir. Hans Kelsen da benzer biçimde adaletle ilgili “esasen toplumsal düzenin olası ancak zorunlu olmayan bir özelliğidir” (Kelsen, 1973, s. 1) tespitinde bulunmakta, dolayısıyla adaletin düzenden ayrı var olabileceği fikrini zımnen onaylamaktadır. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte zikredilen temel eserlerde bile “düzen” ve “adalet” arasındaki ilişkinin zaman zaman net çizilemediği, farklı anlamlara gelebilecek ifadelerin eserlerde sıklıkla karşımıza çıktığı, dolayısıyla ideal adalet anlayışıyla pragmatik adalet anlayışının birbirine karıştırıldığı, bunun da bir çelişki doğurduğu tespitini yapmak yeterli olacaktır. Bu karışıklığın temelinde de kavramların titiz biçimde analiz edilmemesinin ve aralarındaki sınırların net çizilmemesinin yattığı iddia edilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada takip edilen muhakeme silsilesinden birkaç sonuç ve öneri çıkartmak mümkündür. Öncelikle adaletin bir denge durumu olduğu, dengenin ise bir düzende mümkün olması sebebiyle “adalet”, “denge” ve “düzen” arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Böylelikle çalışmanın dikkatlere sunmuş olduğu ilk husus, söz konusu ilişkinin daha

net vurgulanması ve temellendirilmeye çalışılması gerektiğidir. Çünkü bu ilişkinin netleştirilmesi konuyla ilgili kafa karışıklığı yaratan temel sorunların ortadan kalkmasını mümkün kılacak kavramsal açıklığı sağlamaktadır. Çalışmamızın literatürde az da olsa doldurmayı amaçladığı boşluklardan ilki budur. Zira düzen ve adalet arasındaki ilişki üzerinde duran araştırmacılar olmakla birlikte bunların yeterli olmadığı, yukarıda iki örnekle gösterildiği gibi zaman zaman kavramsal tutarlılığın kaybedildiği, dolayısıyla konu hakkındaki muhakemelerde karmaşalar yaşandığı görülmektedir. Bu karmaşayı gidermenin yolu düzen ve adalet arasındaki ilişkinin iyi analiz edilmesi ve kişinin bu ilişkinin mahiyeti hakkındaki fikirlerini netleştirmesidir.

Diğer bir sonuç ise düşünce tarihi boyunca ortaya çıkmış görüşlerin ana çerçevesi çizilmeden detaydaki tartışmaların isabetli bir biçimde yürütülemediğinin görülmesidir. “İdeal” ve “pragmatik” anlayışlar arasında yapılan sınıflamanın önemi buradan kaynaklanmaktadır. Bu ayrım birçok muğlak noktayı netleştirmekte, hatta sorunların çoğunun bu iki görüş arasındaki sınır ihlalden çıktığı anlaşılmaktadır. Zira aynı metinde farklı yaklaşımların önermeleri birbirleriyle uyuşmamalarına rağmen muhakeme silsilesine sızabilmektedir. Konuyla ilgili detaya inen tartışmalar ana çerçeveyle ilgili yukarıda üzerinde durulan hususlar dikkate alınarak incelenirse tutarsızlıkların üstesinden daha kolay gelinecek, böylece yaşanması muhtemel karışıklıkların önüne geçilmiş olacaktır.

Çalışma boyunca yürütülen tartışmadan çıkan bir başka sonuç ise adaletin insandan ve sosyo-ekonomik düzenlerden bağımsız ideal bir değer olmayıp, çağdan çağa ve coğrafyadan coğrafyaya değişen yapay bir değer olduğu yönündedir. İnsana bir konfor alanı sunmasına ve büyük kolaylık sağlamasına rağmen değerlerin idealleştirilmesi hayatın akışına ve eşyanın tabiatına aykırıdır. Değişimin birkaç nesilde bile fark edilemediği geleneksel kültürlerde değerlerin idealleştirilmesi birçok sorunu çözen işlevsel bir yaklaşımdan, baş döndürücü bir hız çağında idealleştirilmiş değerler geçerliliklerini yitirmişlerdir. Bu yaklaşımın ısrarla savunulmasının sebeplerinden en önemlisi teskin edici bir özelliğe sahip olmasıdır. Şöyle ki, yaşanan hızlı akış içerisinde bir yere tutunma ihtiyacının ancak sabit değerlerle giderilebilecek olduğu vehmedilmekte, ayrıca anlam yitiminin bu yolla önlenilebileceği düşünülmektedir. Böylece insan hem kendisine bir sabite yaratarak yolunu

çizmekte hem de tahayyülündeki adaletin vuku bulacağı ümidiyle rahatlatmaktadır. Oysaki bu tavır anlam yitimini engellemediği gibi hem bireyler hem kültür açısından bu çalışmada özellikle işaret edilmiş olan bilinç yarılmasına yol açmakta, dolayısıyla orta ve uzun vadede teskin edici özelliği kalmamaktadır. Ayrıca bu tespit sadece felsefi sistemler için değil, tüm dinler için de geçerlidir; ilkelerin aynı kalmasına rağmen çağdan çağa, coğrafyadan coğrafyaya yorumların ve uygulamaların hatırı sayılır ölçüde değişmesi bunun en güzel kanıtıdır. Önümüzde duran tek çözüm yolu, adalet başta olmak üzere tüm değerler üzerine düşünerek, değişen düzenler ve şartlar doğrultusunda bunların nasıl yeniden tanımlanabileceğini tespit etmek ve konuyu tartışmaya sürekli açık tutmaktır.

Vurgulanması gereken diğer bir husus ise sofistlerle ortaklaştığımız noktanın ilgi çekiciliğidir. Şöyle ki, çağlarına göre ileri bir görüş ortaya koyarak pragmatik adalet anlayışının düşünsel temellerini bulmuş olan sofistler tıpkı günümüzdeki gibi sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan karmaşık bir ortamda yaşamışlardır. Başka bir ifadeyle kendilerini bir düzen karmaşasının içinde bulmuşlardır. Çağımız insanı da benzer bir karmaşa içinde olduğundan ideal adalet anlayışına meyyal olmakla birlikte bunu bir türlü sindirememekte, karmaşanın yanı sıra hızlı değişimin hayatı alt üst etmesi sebebiyle değer bakımından sorunlar yaşamaktadır. İşte bu noktada pragmatik adalet anlayışı çağımız insanının düşünsel sorunlarını çözebilmek açısından daha işlevsel bir araç durumundadır.

Çalışmadan çıkan sonuçlara ek olarak burada ortaya konan argümanlardan hareketle tartışılması velud sonuçlar doğuracak birkaç hususa da dikkat çekmekte fayda vardır. Bu çalışmanın sınırları gereği üzerinde durulamamış olmakla birlikte “düzen”, “denge” ve “adalet” kavram üçlüsü “meşruiyet” bağlamında da tartışılabilir. Meşruiyet de iki açıdan incelenebilir. Bunlardan ilki düzen içerisinde meşru olanın ne olduğunun tespiti, diğeri ise düzenin bizzat kendisini meşru kılanın ne olduğunun tartışılmasıdır. Aynı biçimde hukuk da bu kavramlar çerçevesinde değerlendirilebilir. Zira hukuk adaletin bir aracı ya da tamamlayıcısı veya uygulayıcısı değildir, aksine düzen içerisinde meşru olan şeyleri yasayla belirleyip koruyan kurumsal bir yapıdır. Bu yanıyla hukuk düzenden de adaletten de önce gelmemekte sadece bir araç işlevi görmektedir. Dolayısıyla düzen ve denge

kavramları bağlamında hukukun yeniden gözden geçirilmesi verimli sonuçlar doğurabilecektir.

Kaynakça

- Aristoteles. (2017). *Nikomakhos'a Etik*. (Furkan Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Aytaç, A. M. (2014). "Temsil, Adalet ve İstikrar". *Mülkiye Dergisi*, 38/1, 11-34.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Barry, B. (2003). "Spherical Justice and Global Injustice". İçinde D. Miller & M. Walzer (Eds.), *Pluralism, Justice, and Equality* (ss. 67-80). Oxford University Press.
- Bull, H. (2012). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Palgrave Macmillan.
- Capps, J. (2011). "Epistemology, Logic, and Inquiry". İçinde S. Pihlström (Ed.), *The Continuum Companion to Pragmatism* (ss. 81-91). Continuum Publishing.
- Carens, J. H. (2003). "Complex Justice, Cultural Difference, and Political Community". İçinde D. Miller & M. Walzer (Eds.), *Pluralism, Justice, and Equality* (ss. 45-66). Oxford University Press.
- Dewey, J. (1929). *The Quest For Certainty*. J.J. Little & Ives Company.
- Doğan, N. (2003). "Pragmatizmin Felsefi Temelleri". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 20, 83-93.
- el-Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. (1998). *el-Kâmûsü'l-Mubît*. Beyrut: er-Risale Yayınevi.
- Elster, J. (2003). "The Empirical Study of Justice", İçinde D. Miller & M. Walzer (Eds.), *Pluralism, Justice, and Equality* (ss. 81-98). Oxford University Press.
- Eren, H., Gözaydın, N., Parlatır İ., Tekin T. & Zulfikar H. (1998). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. Sosyal Yayınlar.

- Festenstein, M. (2017). "Ideal and Actual in Dewey's Political Theory". İçinde S. Dieleman & D. Rondel & C. Voparil (Eds.), *Pragmatist and Justice* (ss. 97-113). Oxford University Press.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. (Hakan Gür, Çev.). Dost Kitabevi.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (E. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hume, D. (2007). *A Treatise of Human Nature*. (D. F. Norton & M. J. Norton, Eds.). Oxford Clarendon Press.
- Hume, D. *Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*. (M. M. Özer & A. A. Özer, Çev.). Say Yayınları.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. (1882). *Li-sanu'l-Arab*. Bulak Baskısı: Darü'l Meaarif.
- James, W. (1992). *Pragmatism*. Longmans, Green and CO.
- Kelsen, H. (1973). *Essays in Legal and Moral Philosophy*. (P. Heath, Çev.). Reidel Publishing Company.
- Koopman, C. (2017). "Contesting Injustice: Why Pragmatist Political Thought Needs Du Bois". İçinde S. Dieleman & D. Rondel & C. Voparil (Eds.), *Pragmatist and Justice* (ss. 179-196). Oxford University Press.
- Langer, S. K. (1954). *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*. The New American Library.
- Liddell, H., Scott, R., Jones, H. S. & McKenzie, R. (1996). *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press.
- Manicas, P. T. (2017). "Dewey and the Problem of Justice". İçinde S. Dieleman & D. Rondel & C. Voparil (Eds.), *Pragmatist and Justice* (ss. 265-279). Oxford University Press.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*. Doğu Batı Yayınları.
- Nietzsche, F. W. (2010). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. (A. İnam, Çev.). Say Yayınları.
- Nietzsche, F. W. (2020). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. (M. Harzem, Çev.). Kapra Yayıncılık.
- Nietzsche, F. W. (2004). *Putların Alacakaranlığı*. (İ. Z. Eyuboğlu, Çev.). Say Yayınları.
- Nietzsche, F. W. (2019). *Şen Bilim*. (A. İnam, Çev.). Say Yayınları.

- Peirce, C. S. (1986). “How to Make our Ideas Clear”. İçinde C. J. W. Kloesel (Ed.), *Writings of Charles S. Peirce, A Chronological Edition Vol. 3 1872–1878* (257–276). Indiana University Press.
- Pihlström, S. (2011). “Research Methods and Problems”. İçinde S. Pihlström (Ed.), *The Continuum Companion to Pragmatism* (46–68). Continuum Publishing.
- Popper, K. R. (2010). *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 1: Platon*. (M. Tunçay, Çev.). Liberte Yayınları.
- Putnam, R. A. (2017). “Justice in Context”. İçinde S. Dieleman & D. Rondel & C. Voparil (Eds.), *Pragmatist and Justice* (115–128). Oxford University Press.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Belknap Press.
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.). İşbankası Yayınları.
- Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Belknap Press.
- Shayegan, D. (2002). *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*. (H. Bayrı, Çev.). Metis Yayınları.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of Justice: A Defense Of Pluralism And Equality*. Basic Books.
- Weber, E. T. (2010). *Rawls, Dewey, and Constructivism: On the Epistemology of Justice*. Continuum Publishing.

Öz: Bu çalışma, düşünce tarihinin en canlı tartışma konularından biri olan adalet kavramını felsefi açıdan incelemektedir. Literatürdeki farklı yorumların yol açtığı kavramsal karmaşayı gidermek amacıyla adalet, “ideal” ve “pragmatik” olmak üzere iki temel yaklaşım üzerinden sınıflandırılarak analiz edilmiş, her iki yaklaşımın güçlü ve zayıf yönleri karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır. İdeal yaklaşımın, adaleti insandan ve toplumsal koşullardan bağımsız, evrensel ve değişmez bir değer olarak ele almasının anlam üretme ve normatif istikrar oluşturma konusunda işlevsel olmasına rağmen değişen şartlara uyum sağlamakta zorluklar yarattığı, pragmatik yaklaşımın ise adaleti sosyal ve siyasal bağlamların belirlediği göreceli bir olgu olarak değerlendirmekle değişen şartlara uyum konusunda esneklik sağladığı ancak sabit değer üretmekte yetersiz kaldığı temellendirilmiştir. Çalışmada

ayrıca “adalet” kavramının etimolojik boyutları, “denge” ve “düzen” kavramlarıyla ilişkilendirilerek ele alınmış, adaletin düzen içinde mümkün olan bir denge durumu olduğu iddia edilmiştir. Ardından bu temellendirmelerin literatürdeki muğlaklıkları çözümlemedeki önemi örneklerle gösterilmiş ve çağdaş koşulların dinamikliği dikkate alındığında pragmatik yaklaşımın daha isabetli bir çerçeve sunduğu ileri sürülmüştür. Son olarak da makalede ortaya konulan argümanların sonraki akademik çalışmalara hangi açılardan zemin oluşturabileceğine işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adalet, denge, düzen, değer, pragmatizm.

